

РОЛЯ СМІ Ў ЛЕГІТЫМІЗАЦЫІ БЕЛАРУСКАГА ЛІТАРАТУРНАГА КАНОНА: МЕДЫЯ ЯК МЕСЦА КАЛЕКТЫЎНАЙ ПАМЯЦІ

А. П. Бязлепкіна-Чарнякевіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. Кальварыйская, 9, 220004, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
a.biazlepkina@gmail.com*

Артыкул даследуе ролю сродкаў масавай інфармацыі ў легітымізацыі беларускага літаратурнага канона. Разглядаецца, як афіцыйныя СМІ выступаюць месцам калектыўнай памяці, фарміруючы і падтрымліваючы ў грамадстве ўспрыманне значных літаратурных твораў. Аналіз падаецца ў кантэксце memory studies і сучасных культурных працэсаў Беларусі.

Ключавыя словы: беларуская літаратура; літаратурны канон; сродкі масавай інфармацыі (СМІ); калектыўная памяць; memory studies.

РОЛЬ СМИ В ЛЕГИТИМИЗАЦИИ БЕЛОРУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО КАНОНА: СМИ КАК МЕСТО КОЛЛЕКТИВНОЙ ПАМЯТИ

О. П. Безлепкина-Чернякевич

*Белорусский государственный университет,
ул. Кальварийская, 9, 220004, г. Минск, Республика Беларусь,
a.biazlepkina@gmail.com*

В статье рассматривается роль СМИ в легитимизации белорусского литературного канона. Рассматривается, как официальные СМИ выступают в качестве места коллективной памяти, формируя и поддерживая восприятие значимых литературных произведений в обществе. Анализ представлен в контексте исследований памяти и современных культурных процессов в Беларуси.

Ключевые слова: белорусская литература; литературный канон; средства массовой информации (СМИ); коллективная память; memory studies.

THE ROLE OF THE MEDIA IN THE LEGITIMATION OF THE BELARUSIAN LITERARY CANON: MEDIA AS A SITE OF COLLECTIVE MEMORY

A. P. Biazlepkina-Charnykievich

*Belarusian State University,
9, Kalvaryjskaja Str., 220004, Minsk, Republic of Belarus
Corresponding author: A. P. Biazlepkina-Charnykievich
(a.biazlepkina@gmail.com)*

The article explores the role of mass media in the legitimation of the Belarusian literary canon. It examines how official media function as a site of collective memory, shaping and sustaining societal perceptions of significant literary works. The analysis is framed within the context of memory studies and contemporary cultural processes in Belarus.

Key words: Belarusian literature; literary canon; mass media; collective memory; memory studies.

Літаратурны канон можа разглядацца як сацыяльна сканструяваная сукупнасць твораў, якія прызнаны найбольш уплывовымі і прадстаўнічымі ў пэўнай літаратуры, культуры ці эпасе. Ён фарміруецца ў выніку грамадскага і навуковага кансенсуса, з'яўляецца эталонам і аказвае ўплыў на літаратуру, адукацыю і культурныя каштоўнасці («Канон уяўляе сабой і калектыўную культурную памяць, нейкага кшталту агульнае сховішча ведаў і дасягненняў, якое служыць для стварэння новых твораў» [1, с. 7]). Але таксама можна сказаць, што літаратурны канон – гэта сукупнасць тэкстаў і спіс аўтараў, вядомыя ўсім грамадзянам краіны, нават калі яны гэтыя тэксты не чыталі. І ў гэтым выпадку СМІ з'яўляюцца не толькі адным з інструментаў трансляцыі літаратурнага канона ў масы, але і актыўнай культурнай пляцоўкай, на якой літаратурны канон і канструюецца (легітымизуецца), і падтрымліваецца, і рэканструюецца: «Адна з галоўных функцый культуры – адлюстраванне духоўнай і практыка-пераўтваральнай дзейнасці асоб і груп, а таксама фарміраванне ўніверсальнага поля ўзаемадзейнення іх як суб'ектаў з рэальнай практыкай, што ў сучасных умовах немагчыма рэалізаваць без розных медыяканалаў у цэлым і СМІ / масмедыя ў прыватнасці» [2, с. 17–18].

Медыя маюць разгалінаваную сетку доступу да кожнага чалавека, і могуць данесці да яго тое, што чалавеку трэба помніць. Над памяццю пра сваю гісторыю, культуру чалавеку трэба працаваць знарок: «Па сваёй прыроднай будове чалавек здаецца прызначаным хутчэй забываць, чым памятаць, і менавіта факт успаміну, цікавасць да мінулага, да яго даследавання і апрацоўкі патрабуе тлумачэння» [3, с. 71].

Адной з самых натуральных форм «упакоўкі» культурнай памяці з'яўляецца літаратура. Нямецкая даследчыца memory studies Астрыд Эрл параўноўвала культурныя ўспаміны з літаратурнымі творамі, бо і першае, і другое «гэта вынік згущэння, і таму яны патрабуюць актыўнага ўспрымання, інтэрпрэтацыі» [4, с. 177]. Чалавечая памяць і чалавечая культура не могуць запомніць усе, трэба выбраць сэнсаўтваральныя элементы і скласці іх у пэўны наратыў. Каштоўнасць літаратуры заключаецца яшчэ і ў тым, што механізм функцыянавання памяці супадае з механізмам стварэння літаратуры (згущэнне і нарацыя ў пэўнай форме / жанры): «З-за багацця ўражанняў, дат і фактаў толькі некаторыя элементы могуць быць выбраны для кадзіравання і, адпаведна, толькі яны могуць быць запомнены. Такім чынам, тое, што ўяўляецца важным (для сучаснасці), аддаецца ад таго, што здаецца нязначным. Аднак выбраныя элементы становяцца асэнсаванымі толькі ў працэсе камбінацыі, якая канструюе тэмпаральны і каўзальны парадкі» [4, с. 178].

Разважаючы пра культурную памяць, нямецкая даследчыца memory studies Алейда Асман вылучыла актыўнае і пасіўнае забыванне («архіў») ды актыўнае і пасіўнае памятанне («канон»). Для захавання канона трэба прыкладаць намаганні: «Калі прызнаць забыванне нармальнасцю асабістага і культурнага жыцця, то ўспамін з'яўляецца выключэннем, якое – асабліва ў культурнай сферы – патрабуе спецыяльных і дарагіх мер. Гэтыя меры ўвасабляюцца ў выглядзе культурных інстытутаў. Як забыванне, так і успамін маюць актыўны і пасіўны бакі. Інстытуты актыўнай памяці захоўваюць мінулае як сучаснае, у той час як інстытуты пасіўнай памяці захоўваюць мінулае як мінулае» [5, с. 98].

Пра нешта падобнае разважаў і муж Алейды Асман – егіптолаг і культуролог Ян Асман. Скарыстаўшыся тэрмінамі Клода Леві-Строса «гарачае» і «халоднае» грамадствы, Ян Асман дапрацаваў іх, кажучы пра гарачую і халодную палітычную стратэгію памяці: «Грамадствы або культуры не абавязкова павінны быць цалкам «гарачымі» або «халоднымі»: у іх можна адрозніваць халодныя і гарачыя элементы,

альбо, карыстаючыся паняццямі этнапсіхолога М. Эрдхайма, сістэмы астуджэння і нагрэву. Сістэмы астуджэння – гэта, з аднаго боку, тыя інстытуты, з дапамогай якіх халодныя культуры замарожваюць гістарычныя змены – Эрдхайм, напрыклад, вывучае як такія рытуалы ініцыяцыі; з іншага боку – асобныя элементы ў кантэксце пераважна гарачых грамадстваў, напрыклад, ваеннае саслоўе або царква» [3, с. 73–74].

Такім чынам, СМІ з’яўляюцца не толькі інструментам пераўпакоўкі канона, але і «гарачай» інстытуцыяй для актуалізацыі літаратурнага канона. Дык якім жа чынам з літаратурнымі канонам працуюць беларускія медыя?

27 кастрычніка 2023 г. на сайце sb.by з’явіўся матэрыял Ю. Леановіч пад назвай «На «Беларусь 3» покажуча документальныя праекты, посвященныя Якубу Коласу і Максиму Лужаніну» [<https://www.sb.by/articles/nashi-lyudi-v-iskusstve.html>] пра спецыяльны праект пад назвай «Крочым за Коласам». Згадка пра пісьменнікаў на іх юбілей – стандартная практыка іх мемарызацыі. Але тэкст не зусім пра гэта: «Два іменинніка наступнай неяды – людзі, чье влияние на литературу и культуру Беларуси сложно переоценить. 2 ноября 114 лет назад в Солигорском районе родился Максим Лужанин <...> А днём позже, 3 ноября, страна отметит 141-летие со дня рождения народного поэта Беларуси Якуба Коласа». 114 і 141 – гаворка не пра юбілей, а пра дзеньнародзінны паўтор у эфіры, а сам чатырохсерыйны праект быў зняты ў папярэдні, юбілейны год. Анонсы за 2022 г. на сайце не былі знойдзены. Пры ўсёй фармальнасці нагоды Ю. Леановіч скарыстала ўсе магчымасці для зацікаўлення патэнцыйных чытачоў. Але на youtube-канале «Беларусь 3» у 2025 г. у першай серыі праекта крыху больш за 600 праглядаў (верагодна, у тэлевізійнага эфіра было больш гледачоў). І цяпер матэрыял выглядае запозненай спробай уратаваць праект, накіраваць гледачоў на яго прагляд. Недаўнабачна просіцца выснова, што беларускія гледачы не зацікаўлены ў праектах пра сваіх класікаў. Але ў 2018 г. у серыі праекта «Запіскі на палях» пра таго ж Якуба Коласа на тым жа тэлеканале «Беларусь 3» больш за 11 тыс. праглядаў. Разгадка такой значнай розніцы, верагодна, у тэзісах Астрыд Эрл: згушчэнне, нарацыя і жанр.

На жаль, мы не валодаем ніякай інфармацыяй пра гісторыю абодвух праектаў, а таму можна разважаць пра іх дастаткова адстаронена. Адно відэа пачынаецца, калі не лічыць застаўкі, з прамовы тагачаснага міністра культуры, а іншае – з гісторыі няўдалага кахання Якуба Коласа да Ядвісі Бараноўскай. У адным выпадку магутнасці тэлеканала

выкарыстаны для таго, каб падкрэсліць статус праекта (верагодна, было фінансаванне ці заказ ад міністэрства культуры, у кадры вельмі дарэчы гучаць класічныя фанаграмы ансамбля «Песняры», а эксперты здымаюцца на фоне помніка Уладзіміру Мулявіну – бартэр па пытанні аўтарскіх правоў?). Бронзаваму класіку – бронзавых спікераў. У іншым відэа класік паказаны як нешчаслівы закаханы, што фармальна не з’яўляецца сакрэтам у беларускім грамадстве – аўтабіяграфічная трылогія «На ростанях» уваходзіць у школьную праграму па беларускай літаратуры за 10 клас. Але адзін з нешматлікіх каментароў пад выпускам пра Якуба Коласа паказвае, што ракурс быў выбраны правільна: «Ядвіся аддала перавагу больш заможнаму кандыдату, суровая праўда жыцця».

Дзеньнародзінны «цягнік» Пфляўмбаум-Лужанін-Колас выцягваюць то Колас, то Лужанін: «Интересно, что дни рождения они всегда отмечали вместе: Евгения Пфляумбаум родилась 1 ноября, Максим Лужанин – второго, а Колас – третьего» (Ю. Леановіч); «В начале ноября отмечаются дни рождения двух поэтов, удивительной семейной пары – Максима Лужанина и Евгении Пфляумбаум» (<https://www.sb.by/articles/pismo-v-zashchitu-mertvogo-poeta.html>, «Письмо в защиту мертвого поэта», Л. Рублевская, 31.10.2006). І верагодна, для Яўгеніі Пфляўмбаум, якая першую кнігу выдала ў 18 гадоў, а другую – у 81 год, якая шмат гадоў пісала ці ў стол (Аркадзь Куляшоў урагаваў яе творы ад знішчэння), ці за свайго мужа (ганарары ў лаўрэатаў дзяржаўных прэмій былі значна вышэй, чым у літаратурных ноўнэймаў) гэта ці не адзіная магчымасць патрапіць на старонкі неспецыялізаваных выданняў: побач з бяспрэчным класікам і мужам, ушанаваным прэміямі і пасадамі. Хаця сама Пфляўмбаум, хоць і ў аглядавым артыкуле, і праз коску, але згадана ў школьным падручніку па беларускай літаратуры.

У гэтым кантэксце іранічна выглядаюць скаргі расійскага даследчыка на ўзаемадзеянне расійскага афіцыйнага канона і расійскіх медыя: «Што можа прывесці да “кананізацыі” канона, г. зн. перспектыва ператварэння яго ў яшчэ больш вузкі? З аднаго боку – звужэнне перспектывы ўспрымання літаратуры як такой ва ўсёй яе паўнаце і багацці з’яў аўдыторыяй непрафесійных чытачоў. Улічваючы ўплыў, які аказвае ўвага гэтай аўдыторыі на сучасныя медыя і інстытут крытыкі, гэта прывядзе да далейшага звужэння іх тэматыкі – да ўзроўню тэкстаў, пазнавальных масавай свядомасцю» [6, с. 93]. У беларускай літаратуры не было такой раскошы, і сітуацыя, якая выглядае катастрафічнай для А. Рослага – наша будзённасць.

Верагодна, тое, як рэпрэзентуецца літаратура ў СМІ і якая менавіта літаратура рэпрэзентуецца, можа быць звязана з узростам і журналістаў, і культурных аглядальнікаў, і асоб, якія прымаюць рашэнні: «Праца ў СМІ – гэта культуратворчая дзейнасць, якая ўплывае на тое, як людзі разумеюць свет, і таму работнікі медыяіндустрыі адыгрываюць вырашальную ролю ў фарміраванні калектыўнай памяці, традыцый і сістэм пераказанняў» [7, с. 157]. Напрыклад, у Беларусі людзям, якія вывучалі ў школе твор Я. Баршчэўскага «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях», сёння каля 40 гадоў. Для ўсіх старэйшых асоба пісьменніка была б максімальна неадназначнай для мемарызацыі, калі б не фільм Віктара Турава «Шляхціц Завальня». Пераважная большасць згадак пра шляхціца Завальню на сайце sb.by – гэта згадкі пра фільмы і спектаклі па творах Баршчэўскага.

Брытанскі літаратуразнаўца Гаральд Блум выдатна перафразавалі і ўдакладнілі думку Борхеса пра тое, што мастакі ствараюць сваіх папярэднікаў, але какетліва адзначылі абсурднасць свайго тэзіса: «Я маю на ўвазе нешта больш драматычнае і (верагодна) абсурднае, а менавіта трыумф таго, што папярэднік быў такім чынам размешчаны ў сваёй уласнай працы, што асобныя ўрыўкі ў яго працы здаюцца не прадвеснікамі ўласнага з’яўлення, а хутчэй абавязанымі ўласным дасягненням і нават (неабходна) прыглушанымі большай пышнасцю. Магутныя мёртвыя вяртаюцца, але яны вяртаюцца ў нашых колерах і размаўляюць нашымі галасамі, прынамсі часткова, прынамсі ў моманты, якія сведчаць пра нашу настойлівасць, а не пра іх уласную. Калі яны вяртаюцца цалкам у сваёй сіле, то трыумф іх» [8, с. 141]. Але для дыскрэтнага беларускага літаратурнага канона абсурдная фраза брытанца – норма: «У беларускай літаратуры з гістарычных прычын адбываюцца і *парадаксальныя формы пераемнасці*. Так, “Авантуры майго жыцця” С. Пільштыновай, “Шляхціц Завальня” Я. Баршчэўскага, “Песня пра зубра” М. Гусоўскага і многія іншыя творы, якія ў свой час з аб’ектыўных прычын не сталі паўнаважнымі чыннікамі пры фарміраванні традыцый беларускай літаратуры, увайшлі ў беларускі літаратурны кантэкст праз пераклады і праз мастацкае пераасэнсаванне сучаснымі літаратарамі», новыя творы выступаюць у ролі “традыцыі”, “знаёмага”, моціка да малазнаёмых спачатку твораў» [9, с. 128]. Праўда, і ў дысертацыі, і ў кнізе больш пісана пра папулярныя п’есы герменеўтычнага тэатру Сяргея Кавалёва і недаацэнены ўплыў менавіта фільма Віктара Турава. Але медыя як

«месца памяці» паказваюць і значны ўплыў фільма на кананізацыю Яна Баршчэўскага.

Пісьменнікі, уведзеныя ў школьны і ўніверсітэцкі канон у 1990–2000-я, засталіся невядомымі досыць значнай колькасці людзей, якім цяпер больш за 40 гадоў. Магчыма, калі падраснуць цяперашнія школьнікі, якія вывучалі па праграме «новых» Алеся Гаруна, Максіма Гарэцкага, Міхася Зарэцкага, Уладзіміра Дубоўку, Андрэя Мрыя, чыталі ў аглядавых параграфрах пра Людвіку Сівіцкую, Наталлю Вішнеўскую, Зінаіду Бандарыну, то прадстаўленне канона будзе больш разнастайным (сподзеў на працэсы, адваротныя тым, якіх асцерагаецца вышэйзгаданы А. С. Рослы).

А пакуль што застаецца апісваць уяўнага чытача: «Вот стоит стеллаж, на полках которого – самые любимые книги, с исписанными листками выдач. “Доўгая дарога дадому” Василя Быкова, “Нічы” Андрэя Федаренка, “Авантуры майго жыцця” Соломеи Пильштыновой, “Літоўскі воўк” Алеся Наварича, “Трывожнае шчасце” Івана Шамякіна, “Зельманцы” Мойсея Кульбака, “Дараванне” Алены Браво, “П’яўка” Юрыя Станкевіча, “Уліс з Прускі” Владимира Гниломедова...» [<https://www.sb.by/articles/sekrety-knizhnoy-mody.html> , Детские библиотеки Минска высчитывают самых популярных современных писателей, Л. Рублевская, 13 июня 2018]. Гэты спіс – хутчэй кнігі, якія трэба было б чытаць, чым тыя, якія сапраўды з’яўляюцца папулярнымі.

Такім чынам, літаратурны канон з’яўляецца не статычнай, а дынамічнай і сацыяльна канструяванай сукупнасцю твораў, якая служыць не толькі захавальнікам культурнай памяці, але і актыўнай пляцоўкай для яе фармавання і пераасэнсавання. Літаратура, дзякуючы сваім механізмам згушчэння і нарatywізацыі, становіцца эфектыўным сродкам «упакоўкі» і трансляцыі культурных успамінаў, бо яна здольная пераўтвараць багацце ўражанняў і фактаў у асэнсаваныя наратывы. Канструяванне літаратурнага канона адбываецца праз складанае ўзаемадзеянне паміж традыцыйнымі інстытутамі культуры і сучаснымі медыя, якія адыгрываюць ключавую ролю ў распаўсюджванні і легітымізацыі канона. СМІ выступаюць у якасці «гарачай» інстытуцыі, якая актыўна ўплывае на актуалізацыю і рэпрэзентацыю літаратурнага канона: медыя могуць ствараць розныя «ракурсы» ўспрымання класікаў.

СМІ выступаюць як «месца памяці» і маюць вызначальны ўплыў на кананізацыю асобных аўтараў і твораў. Медыя могуць ствараць новыя «традыцыі» і «масткі» да малавядомых твораў, пераасэнсоўваючы

і ўводзячы іх у канон. Будучае прадстаўленне канона, верагодна, будзе залежаць ад таго, як цяперашнія пакаленні школьнікаў і студэнтаў, якія вывучаюць новых для школьнай праграмы аўтараў, паўплываюць на дынаміку культурнай памяці і яе медыйнае адлюстраванне.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Поповић Т.* Источни канон. Сремски Карловци – Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2019. 277 с.
2. *Олешко В. Ф., Олешко Е. В.* СМИ как медиатор коммуникативно-культурной памяти. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2020. 470 с.
3. *Ассман Я.* Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Пер. с нем. М. М. Сокольской. М.: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
4. *Эрл А.* Литература как медиум культурной памяти // Своими словами. 2023. № 5. С. 173–211.
5. *Assmann A.* Canon and Archive // Cultural memory studies : an international and interdisciplinary handbook / edited by A. Erll, A. Nünning. Berlin / New York : Walter de Gruyter, 2008. P. 97–107.
6. *Росльй А. С.* Современные медиа и запрос на классический канон // Практики и интерпретации: журнал филологических, образовательных и культурных исследований. 2022. Т. 7. № 3. С. 84–97.
7. *Omidi A., Dal Zotto C., Picard R. G.* The Nature of Work in the Media Industries: A Literature Review and Future Directions // Journalism and Media. 2022. № 3. P. 157–181.
8. *Bloom H.* The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry. New York – Oxford: Oxford University Press, 1997. 157 p.
9. *Бязлепкіна А.* 100 слоў пра сучасную беларускую літаратуру. Мінск: Лімарыус, 2012. 224 с.